

Сухонос Віктор Володимирович
Сухонос Володимир Вікторович

СКЛАД ЗЛОЧИНУ: **закон, теорія та практика**

М о н о г р а ф і я

Суми
Університетська книга
2018

УДК 343.35(477)
ББК 67.308
С 91

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету.
Протокол № 3 від 13.11.2017

Рецензенти:

О. В. Скрипнюк, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України;

П. П. Сердюк, головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення організації роботи в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук, професор;

А. М. Кулиш, директор Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Науковий редактор:

Ю. С. Шемшученко, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України

Сухонос В. В.

С 91 Склад злочину: закон, теорія та практика: монографія /
В. В. Сухонос, В. В. Сухонос (мол.). Суми: Університетська книга, 2018. 200 с.

ISBN 978-966-680-840-3

У монографії на основі сучасних досягнень теорії кримінального права досліджується інститут складу злочину. Увага приділяється як аксіологічним, так і гносеологічним аспектам складу злочину, розглядаються його структура та теоретично-практичні аспекти реалізації.

Для науковців, викладачів і студентів, а також тих, хто цікавиться питаннями кваліфікації злочину.

УДК 343.35(477)
ББК 67.401.02

ISBN 978-966-680-840-3

© Сухонос В. В., Сухонос В. В. (мол.),
2018

© ТОВ «ВТД «Університетська книга»,
2018

Зміст

<i>Передмова</i>	8
Розділ I Злочин у гносеологічно-аксіологічному контексті: парадигми кваліфікації та складу	10
Глава 1 Кваліфікація злочинів: гносеологія, аксіологія, статус	10
1.1. Гносеологічний контекст кваліфікації злочину	10
1.2. Аксіологія кваліфікації злочину	14
1.3. Статус злочину в системі правопорушень	15
Глава 2 Склад злочину: гносеологічний та аксіологічний контексти	19
2.1. Склад злочину в гносеологічному контексті	19
2.2. Кримінальний закон і склад злочину	23
2.3. Аксіологічна парадигма складу злочину	29
Глава 3 Об'єкт і предмет злочину	34
3.1. Об'єкт злочину в загальнотеоретичній парадигмі	34
Розділ II Елементи складу злочину в контексті Кримінального кодексу України	34
3.2. Предмет злочину	38
3.3. Об'єкт злочину: питання класифікації	39
3.4. Об'єкт злочину: факультативні ознаки	41
Глава 4 Об'єктивна сторона злочину	43
4.1. Об'єктивна сторона злочину: гносеологічний та аксіологічний контексти	43
4.2. Протиправне діяння (дія і бездіяльність) як сутнісний елемент об'єктивної сторони	46
4.3. Суспільно небезпечні наслідки	51
4.4. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками	56
4.5. Факультативні ознаки об'єктивної сторони	60
Глава 5 Суб'єкт злочину	63
5.1. Суб'єкт злочину: сутнісний аналіз	63

5.2. Суб'єкт злочину: питання осудності та віку	65
5.3. Спеціальний суб'єкт злочину	68
Глава 6 Суб'єктивна сторона злочину	72
6.1. Суб'єктивна сторона злочину в контексті гносеологічної та аксіологічної парадигми	72
6.2. Вина: загальнотеоретичний концепт	74
6.3. Умисел і його види	78
6.4. Необережність та її види	83
6.5. Проблематика складної форми вини	86
6.6. Мотив і мета злочину	89
6.7. Помилка: сутність та кримінально-правове значення	90
Глава 7 Стадії злочину	101
7.1. Незакінчений злочин у кримінально-правовій догматиці	101
Розділ III Специфікація складу злочину в контексті вітчизняного кримінального права	101
7.2. Готування до злочину	105
7.3. Замах на злочин	107
7.4. Добровільна відмова від вчинення злочину	109
Глава 8 Співучасть у злочині	111
8.1. Співучасть у злочині: гносеологічно-аксіологічний концепт	111
8.2. Види співучасті	115
8.3. Форми співучасті	121
8.4. Відповідальність співучасників	124
8.5. Відповідальність за співучасть у злочині: спеціальні питання	126
Глава 9 Множинність злочинів	130
9.1. Множинність злочинів та одиничний злочин: проблематика відмінності	130
9.2. Сукупність злочинів	135
9.3. Повторність злочинів	138
9.4. Рецидив злочинів	142
Глава 10 Юридичні особи: питання кримінально-правової відповідальності	144
10.1. Кримінально-правова відповідальність юридичних осіб: проблематика примусових заходів	144
10.2. Підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб	146

Глава 11	Бланкетні норми Кримінального кодексу України як системотвірний чинник кримінального законодавства: концепт складу злочину	152
11.1.	Бланкетні норми Кримінального кодексу України: питання гносеології та аксіології	152
11.2.	Труднощі застосування бланкетних норм Кримінального кодексу України	155
Глава 12	Склад злочину: проблематика негативних ознак	158
12.1.	Негативні ознаки складу злочину у нормах Загальної частини Кримінального кодексу України	158
12.2.	Негативні ознаки складу злочину в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України	164
Розділ IV	Кваліфікація злочинів: загальне та особливе	171
Глава 13	Кваліфікація злочинів: загальнотеоретична парадигма	171
13.1.	Правила кваліфікації злочинів у гносеологічному контексті	171
13.2.	Правила кваліфікації злочинів: питання класифікації	173
Глава 14	Загальні правила кваліфікації злочинів	176
14.1.	Вплив конституційних та кримінально-правових принципів на загальні правила кваліфікації злочинів	176
14.2.	Загальні правила кваліфікації злочинів, засновані на інших загальних підставах, встановлених в КК України	178
Глава 15	Окремі правила кваліфікації злочинів	181
15.1.	Окремі правила кваліфікації злочинів у межах одного складу злочину	181
15.2.	Окремі правила кваліфікації множинності злочинів	185
15.3.	Окремі правила зміни кваліфікації злочинів	189
Глава 16	Процес кваліфікації злочинів	190
16.1.	Процес кваліфікації злочинів: онтологічний концепт	190
16.2.	Процес кваліфікації злочинів: контекст послідовності	192
<i>Післямова</i>		198

*Доброму другу нашої родини
Литвиненку Олексію Семеновичу
присвячується*

Передмова

Кримінальний кодекс України, що набув чинності з 1 вересня 2001 року, відкрив нову сторінку в історії вітчизняного кримінального права і. Шістнадцять років – це достатній термін для того, щоб підбити деякі підсумки, осмислити шлях, який пройшли за цей час наука і практика при застосуванні Кримінального кодексу.

Впровадження кримінального закону висвітлює багатогранну діяльність державних правоохоронних органів, пов'язану з вирішенням різних питань, а саме:

- 1) кримінально-правової оцінки вчиненого;
- 2) призначення покарання;
- 3) звільнення від покарання та його відбування;
- 4) застосування примусових заходів медичного характеру тощо.

Кримінально-правова оцінка вчиненого складається з двох компонентів – відокремлення злочинного від незлочинного та кваліфікації злочину. На практиці обидва компоненти становлять ніби одну ціле, а в теорії вони розрізняються і розглядаються кожен окремо. Аксиологічний концепт такого підходу полягає в тому, що визнання вчиненого незлочинним виключає необхідність вирішення всіх інших питань кримінального права і, навпаки, якщо злочинним – викликає таку необхідність, причому на перший план виходить кваліфікація злочину, тобто встановлення відповідності останнього ознакам конкретного складу злочину. Кваліфікація злочинів є підставою для призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання тощо. А разом це дозволяє констатувати, що кваліфікація злочинів становить центральне ядро застосування кримінального закону в слідчій та судовій практиці. І тут слід наголосити, що здійснення кваліфікації злочинів усіма правоохоронними органами і судом характеризує її діяльність як таку, що об'єднує ці органи і суд однаковими завданнями та обов'язками, що в кінцевому підсумку пов'язує їх.

Під час кваліфікації злочинів виявляються численні гносеологічні проблеми кримінального права в їх різноманітних поєднаннях, ви-

являються проблеми та уразливі місця кримінального закону, теоретичних концепцій тощо. Тут важливо розмежувати теоретичні положення кваліфікації злочинів, або теорію кваліфікації злочинів, з одного боку, і кваліфікацію злочинів на практиці слідчими і судьями — з іншого. Теоретичні положення відображають кваліфікацію видів злочинів у межах їх опису, у кримінально-правових нормах. Щодо практичних дій, то тут враховуються всі без винятку встановлені і доведені фактичні обставини вчиненого в його особистому прояві. Ці розмежування показують те, що чиста теорія кваліфікації злочинів не може рекомендувати «готові рецепти» кожного окремого злочину, тому що просто неможливо враховувати всі нюанси злочину, вчиненого в різних життєвих ситуаціях. Теорія кваліфікації злочинів явстановить собою фундаментальну наукову основу кримінально-правової оцінки злочинних діянь.

І сьогодні, коли Україна розбудовує правову державу, точна кваліфікація злочину на практиці є одним з найважливіших впливів такої розбудови не на словах, а реально.

Зазначене свідчить про актуальність запропонованої монографії і авторського прогнозу про певний інтерес до неї з боку практичних працівників і вчених, аспірантів та студентів вищих юридичних навчальних закладів.

Отже, можна констатувати, що склад злочину становить собою юридичну підставу кваліфікації злочину. Звернемо увагу на гносеологічну прогалину, адже в кримінальному законі є таке поняття як «склад злочину», а поняття «кваліфікація злочину» немає. До речі, і їх зміст у кримінальному законі не визначено. Він розкривається в теорії кримінального права. Як бачимо, теоретичні положення є підставою застосування кримінального закону, а саме: кваліфікації злочинів у слідчій та судовій практиці.

Злочин у гносеологічно-аксіологічному контексті: парадигми кваліфікації та складу

Г л а в а 1

Кваліфікація злочинів: гносеологія, аксіологія, статус

1.1. Гносеологічний контекст кваліфікації злочину

У сучасній науковій юридичній літературі питанню кваліфікації злочинів надається значна увага. Зокрема, у підручнику з кримінального права України за редакцією професорів В.В. Сташиса та В.Я. Тація кваліфікація злочинів визначається як точне встановлення вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного злочину, закріпленого в кримінальному законі¹. Деякі автори кваліфікацію злочинів тлумачать як «встановлення і юридичне закріплення точної відповідальності між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченого у кримінально-правовій нормі»². Обидва визначення можна взяти за основу для розгорнутого розкриття змісту поняття «кваліфікація злочинів».

На наш погляд, зазначене поняття складається ніби з чотирьох частин. Перша визначає те, що кваліфікація злочину становить собою оцінку саме злочинного діяння, тобто діяння, яке має всі ознаки складу злочину, передбаченого КК України. Якщо, оцінюючи діяння, працівник правоохоронного органу доходить висновку, що воно не є злочинним, то й кваліфікація дії чи бездіяльності як злочину виключається. Слід мати на увазі, що кваліфікація злочинів – суб'єктивна категорія. Тому необхідно, щоб особа, яка дає правову оцінку вчиненому, мала, по-перше, знання кримінального права, по-друге, навички, з одного боку, виявляти ознаки вчиненого діяння, а з іншо-

го – порівнювати останні з ознаками складу злочинів, передбаченими у КК України, а також чітко дотримуватися законів логіки, які дають можливість встановлювати, збігаються чи не збігаються ті й інші. Як наслідок, можна констатувати, що швидкість проведення кваліфікації злочинів залежить від знання суб'єктом кримінального права і рівня його здібностей.

Друга частина кваліфікації злочину – це ознаки вчиненого діяння. На практиці зазначені ознаки відображаються в кримінальних справах. Також вони можуть використовуватися в навчальному процесі як практичні завдання з кримінального права, а в літературі – при висвітленні злочинних діянь, які мали місце або є вигаданими авторами тощо.

На практиці визначення зазначених ознак встановлюються шляхом їх аналізу суб'єктом, під час якого ці ознаки відокремлюються від інших, конкретизуються й деталізуються.

Третя частина кваліфікації злочину, як уже зазначалося, становить собою порівняння виявлених ознак злочину з ознаками відповідної статті КК України. Як вчені, так і практики цю частину називають “ознаками складу злочину”, що характеризують об'єктивну сторону конкретної статті КК України і відокремлюють один склад злочину від іншого. Але слід мати на увазі, що ознаки складу злочину передбачаються не тільки в диспозиціях статей Загальної і Особливої частини КК України, а ще й в інших нормативно-правових актах, посилання на які зроблені в бланкетних диспозиціях статей Особливої частини КК України.

Четверта частина кваліфікації злочинів передбачає встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками, наведеними нами у другій і третій частинах. Таке встановлення полягає в порівнянні фактичних ознак вчиненого діяння з ознаками конкретного складу злочину і констатації в разі збігу їх тотожності.

У подальшому отримані висновки стосовно винуватої особи фіксуються або в постанові про притягнення до кримінальної відповідальності, обвинувальному висновку, або у вирокі. Тобто вказується, що фактичні ознаки вчиненого діяння точно відповідають ознакам конкретного складу злочину.

Отже, *кваліфікацію злочинів* слід визначити як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між фактичними ознаками вчиненого і ознаками складу злочину, передбаченими кримінальним законом та іншими законами і нормативно-правовими ак-

тами, посягання на які зафіксовані в бланкетних диспозиціях статей Особливої частини КК України.

Щодо практичних працівників, то вони під кваліфікацією злочинів розуміють встановлення у вчиненому діянні ознак відповідного складу злочину, передбаченого статтею КК України.

Як бачимо, кваліфікація злочинів, з одного боку, є процесом, а з іншого — результатом. Як процес буде відбуватися, по-перше, виявлення фактичних ознак вчиненого діяння, по-друге, вибір кримінально-правової норми, тобто статті Особливої частини КК України, а в разі бланкетності останньої — інших законів або нормативно-правових актів, на які є посилання. І, нарешті, останнє — це опрацювання дій суб'єкта кваліфікації злочинів у їх порівнянні. Проте слід зауважити, що такий процес поділяється на вказані складові частини лише теоретично. Насправді ж у думках практичного працівника, тобто суб'єкта кваліфікації злочинів, усі наведені частини доповнюють одна одну й органічно взаємопов'язані між собою, а весь процес проходить як одне ціле. Кваліфікація злочину розуміється як результат. Інакше кажучи, це висновок про те, що фактичні ознаки вчиненого діяння відповідають ознакам складу злочину, передбаченого КК України, а також, якщо диспозиція статті бланкетна, ще й іншими законами або нормативно-правовими актами, посилання на які є в зазначеній диспозиції. При цьому таке закріплення відбувається, як уже зазначалося, у підготовленому документі, де фіксуються ознаки вчиненого діяння, передбачені в конкретній статті Особливої частини КК України. І тут практикам слід мати на увазі, що при цьому, з метою скорочення оформлення вчиненого не вказуються ні статті Загальної частини КК (крім випадків незакінченого злочину і співучасті в ньому), ні інші закону та нормативно-правові акти, на які зроблені посилання в статті Особливої частини КК України, якщо її диспозиція бланкетна.

Дехто з науковців та й практичних працівників може заперечити і сказати, що кожний злочин супроводжується великою кількістю обставин і фактів. Вважаємо, що далеко не всі ці факти мають кримінально-правове значення, тобто не всі впливають на злочинність і на її покарання. Наприклад, час вчинення злочину має суттєве значення для доведення факту злочину, проте з погляду кримінального права на кваліфікацію злочину не впливає. Таким чином можна констатувати, що встановлення фактичних обставин справи відповідає правовій нормі, що утворює певний склад злочину, а за своєю логічною

формою – дедуктивному силогізму. У ньому встановлені фактичні обставини фіксуються в меншому обсязі.

Проте процес кваліфікації не можна в цілому зводити тільки до дедукції, досягнення істини неможливе без взаємозв'язку дедукції та індукції, оскільки встановлення фактичних обставин кримінальної справи, як і можливе накопичення різних фактів, відбувається здебільшого індуктивним шляхом.

У юридичній літературі розглядаються два види кваліфікації злочинів – “офіційна (легальна) і неофіційна (доктринальна)”³.

Офіційна (легальна) кваліфікація злочинів – це їх кримінально-правова кваліфікація, що здійснюється за конкретною кримінальною справою особою, яка на це уповноважена державою, а саме: слідчим, прокурором, суддею та ін.

Неофіційна (доктринальна) кваліфікація злочинів є їх правовою оцінкою, що здійснюється окремими громадянами, зокрема науковими працівниками, авторами статей, монографій, підручників, навчальних посібників тощо.

На наш погляд, неофіційна кваліфікація злочину не є якісно однаковою і за змістом її можна поділити на дві частини. До першої належить основна неофіційна частина кваліфікації злочину, яку надають, як зазначено вище, громадяни. Проте їх кваліфікація злочинного діяння, як правило, не має жодної ознаки, які має офіційна кваліфікація злочину. Тому цю частину слід так і називати – неофіційною кваліфікацією злочинів.

Певний інтерес становить друга частина визначення неофіційної кваліфікації злочинів, яку, з одного боку, дають учасники кримінального процесу, тобто обвинувачений, захисник, потерпілий, підозрюваний, цивільний позивач та інший у своїх заявах з конкретної кримінальної справи, а з іншого – Пленум Верховного Суду України. Як правило, зміст визначення кваліфікації злочину різний.

Слід зауважити, що поділ кваліфікації злочину на офіційний і неофіційний не пов'язаний з точністю кваліфікацій злочину. Інколи й неофіційна кваліфікація злочину може бути правильною.

Зазначимо, що вченими кваліфікація злочину розглядається переважно стосовно окремих видів злочинів (проти власності, основ національної безпеки України, проти життя та здоров'я особи та ін.), які належать до Особливої частини кримінального права України.